

УДК 159.9(09):376.1-056.47:81'233-053.4

Т. Г. Харченкокандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри логопедії**І. А. Копач**студентка ФПДО спеціальності
«Корекційна освіта. Логопедія»;
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ВІТЧИЗНЯНИ ВЧЕНІ ПРО ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті подано теоретичний аналіз досліджень вітчизняних вчених щодо особливостей мовлення старших дошкільників із затримкою психічного розвитку.

В статті представлено теоретичний аналіз досліджень вітчизняних вчених щодо особливостей мовлення старших дошкільників із затримкою психічного розвитку.

The article presents a theoretical analysis of the research scientists on the features of speech of older preschool children with a delay in mental development.

Ключові слова: затримка психічного розвитку, мовлення, пізнавальна сфера особистості, старші дошкільники.

Ключевые слова: задержка психического развития, речь, познавательная сфера личности, старшие дошкольники.

Keywords: retardation of mental development, speech, cognitive sphere of personality, senior preschoolers.

Постановка проблеми. Затримка психічного розвитку (ЗПР) це одна з найбільш частих форм порушень психічного онтогенезу. Характерною ознакою ЗПР є не відповідний віку дитини запас знань і уявлень про навколишню дійсність, низький рівень пізнавальної активності, недостатня регуляція довільної діяльності та поведінки, недостатня сформованість функцій довільної уваги та пам'яті, що в свою чергу впливає на розвиток мовлення і спілкування. Для ефективного навчання, виховання, психологічної підтримки таких дітей із ЗПР важливі наукові знання про особливості їхньої пізнавальної сфери представлені в дослідженнях вітчизняних науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні велика кількість вчених педагогів і психологів досліджують пізнавальні, особистісні, емоційно-вольові особливості дітей із ЗПР: Л. Є. Андрушишина, І. Д. Бех, В. І. Бондар, Т. П. Вісковатова, М. В. Дмитрієва, Т. Ф. Марчук, І. М. Омельченко, Ю. В. Рібцун, Т. В. Сак, У. В. Ульяновська. Вчені наголошують, що педагогічний та психологічний супровід таких дітей повинен починатися якомога раніше, щоб активізувати внутрішні компенсаторні можливості для подолання проблем у розвитку та виховати гідну особистість.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень з питань особливостей мовлення старших дошкільників із ЗПР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені В. І. Лубовський та Т. О. Власова поняття «затримка психічного розвитку» трактують як психолого-педагогічне, що характеризує відставання в розвитку психічної діяльності дитини [1]. Основною причиною такого відставання вони вважають слабко виражені органічні ушкодження мозку. На відміну від розумової відсталості, де психічний розвиток, в першу чергу інтелектуальний, має виражений і головне – незворотній характер, при ЗПР йдеться, перш за все, про уповільнення темпу психічного онтогенезу. Крім того, ще одна відмінність, при ЗПР часто переважають явища не інтелектуального, а емоційного дизонтогенезу – психічного (часто психофізичного) інфантилізму.

В. І. Лубовський зазначає, що термін «затримка» підкреслює невідповідність рівня психічного розвитку віку дитини, але має тимчасовий характер відставання [6]. Разом з тим це відставання з віком долається тим успішніше, чим раніше створюються адекватні умови навчання і розвитку дітей даної категорії.

У своїх дослідженнях С. Г. Шевченко доводить, що у старших дошкільників із ЗПР переважають не узагальнені, а розрізнені знання, пов'язані в основному з конкретною ситуацією [12]. Поняття, якими користуються такі діти, дуже збіднені за змістом, часто неадекватно осмислюються. Тому, за рівнем своїх знань діти із ЗПР не готові до оволодіння

шкільною програмою, адже готовність до шкільного навчання – це, перш за все, певний рівень сформованості всіх психічних процесів, що дозволяють дитині повноцінно опановувати програмним матеріалом.

Дослідження психологів Г. А. Каше та У. В. Ульяновської у дітей із ЗПР відзначають неповноцінність тонких форм зорового і слухового сприйняття, недостатність планування і виконання складних рухових програм [3, 11]. Цим дітям потрібно більше часу для прийому і переробки зорової, слухової, тактильної інформації. У таких дошкільнят недостатньо сформовані просторові уявлення: орієнтування в напрямках простору здійснюється на рівні практичних дій, утруднене сприйняття перевернутих зображень, виникають труднощі при просторовому аналізі та синтезі ситуацій. Розвиток просторових уявлень тісно пов'язаний із становленням конструктивного мислення. Науковці відмічають, що при складанні складних геометричних фігур діти із ЗПР часто не можуть здійснити повноцінний аналіз форми, розкласти конструкцію на площині, з'єднати її в єдине ціле.

У всіх старших дошкільників із ЗПР не сформована готовність до шкільного навчання, на що вказував В. В. Лебединський [5]. Він наголошував, що це проявляється в незрілості функціонального стану центральної нервової системи (слабкість процесів гальмування і збудження, утруднення в утворенні складних умовних зв'язків) і слугує однією з причин того, що ці діти з великими труднощами опановують письмом і читанням, часто змішують букви, подібні по зображенню, складні за складом голосні. Такі психічні функції як просторові уявлення, мислення, мовлення мають складну комплексну будову і засновані на взаємодії декількох функціональних систем. Формування таких взаємодій у дітей із ЗПР не тільки загальмовано, але і змінено, відбувається інакше, ніж у дітей, які розвиваються нормально. Тому, і відповідна психічна функція складається не так, як при нормальному розвитку.

Вчені вказують, що у дітей із ЗПР відзначається велика поширеність пору-

шень мовлення [1, 3, 4, 8, 9]. Патогенетичні фактори порушень мовлення у таких дітей поліморфні, однак перш за все вони пов'язані з особливостями їхнього психомоторного розвитку.

Г. І. Жаренкова, К. В. Мальцева, Р. Д. Трігер, С. Г. Шевченко зазначають, що особливості мовного розвитку дітей даної категорії, зумовлені своєрідністю їх пізнавальної діяльності [2, 7, 10, 12]. Вчені говорять про такі особливості мовного розвитку дітей із ЗПР, як відставання в оволодінні мовою: пізніше виникнення періоду дитячої словотворчості, затягування періоду функціонування неологізмів, слабка мовна активність, бідність, недиференційованість словника, недостатня сформованість граматичної будови, низький рівень орієнтування в звуках мови, слабе усвідомлення звукової будови слова. Відзначається неповноцінність не тільки спонтанної, а й відображеної мови, утруднення в побудові речень.

У наукових дослідженнях багатьма авторами відзначається, що у дітей дошкільного віку з порушенням мовлення нерідко виявляються ті чи інші труднощі під час оволодіння ними писемним мовленням в умовах шкільного навчання [3, 4, 7, 8, 10]. Тому повинна зростати роль профілактичної роботи щодо попередження порушення писемного мовлення у старших дошкільників, які відвідують групи дошкільно-освітніх установ компенсуючого типу.

На думку, Р. Д. Трігер, поширеність порушень писемного мовлення у дітей із ЗПР, а також тривалість і не завжди достатня ефективність навчально-виховної роботи свідчать про необхідність особливого підходу до цих дітей.

Науковці відмічають, що у дітей із ЗПР мають місце всі порушення мови, що спостерігаються у дітей з нормальним інтелектом [10]. Однак найбільш поширеним є порушення звуковимови і порушення писемного мовлення, яке у цих дітей спостерігається частіше. За даними К. В. Мальцевої, найбільш поширеним є порушення фонетичної сторони усного мовлення [7].

У дітей із затримкою психічного розвитку І. М. Омельченко і Т. В. Сак відзначають недостатній рівень сформова-

ності основних інтелектуальних операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстракцій [8, 9]. Відзначається непланованість аналізу, недостатня його тонкість, однобічність. Узагальнення розпливчасті та слабо диференційовані. Особливі труднощі викликають ті завдання, при виконанні яких потрібно встановити різної складності причинно-наслідкові зв'язки, побудувати програму події.

Як вважають В. І. Лубовський, У. В. Ульяновська, для мислення як діяльності дітей із ЗПР характерно відсутність готовності до розв'язання інтелектуальних завдань, недостатня вираженість орієнтовного етапу в їх вирішенні, нездатність до необхідного розумового зусилля, невміння контролювати себе під час виконання завдання [6, 11]. На їхню думку, мовні порушення при ЗПР обумовлені в першу чергу недостатністю між-аналізаторної взаємодії, а не локальним ураженням мовного аналізатора.

Вчені вказують, що при ЗПР відбувається більш пізній розвиток фразової мови, навіть в старшому дошкільному віці та молодшому шкільному діти мають труднощі у відтворенні логіко-граматичних конструкцій, що відображають просторові взаємини [1, 3, 4, 7, 8]. За допомогою мовних засобів діти не можуть висловити причинно-наслідкові, часові та інші відносини.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Науковці наголошують, що словниковий запас старших дошкільників із ЗПР відзначається бідністю, недиференційованістю, діти недостатньо розуміють і неточно вживають близькі за значенням слова. Характерне для ЗПР відставання в розвитку аналітико-синтетичної діяльності мозку проявляється в дошкільному віці в недостатній сформованості звукового аналізу. Усне мовлення старших дошкільників часто позбавлене виражених порушень звуковимови і граматичного ладу мови. У цих дітей знижена здатність до навчання. При навчанні у них формуються нерухомі зв'язки, що відтворювані в незмінній послідовності. При переході від однієї системи знань і навичок до іншої, ці діти застосовують старі способи, не змінюючи їх. У всіх дітей із ЗПР знижена активність

у всіх видах діяльності.

Формування мовної діяльності цієї категорії дітей, як зазначають науковці, має також специфічний характер. Хоча їхня побутова мова мало відрізняється від норми, та словник звужений, особливо активний. Обсяг понять недостатній, а іноді зміст понять просто помилковий. У таких дітей утруднено формування емпіричних, граматичних узагальнень. Відстає розвиток здатності усвідомлювати мовну дійсність як щось відмінне від предметного світу. Ряд граматичних категорій в їхній мові відсутній. Для мовної діяльності характерна недостатність монологічного мовлення. У цих дітей часто зустрічаються дефекти вимови, їм важко дається звуковий аналіз слів, вони недостатньо володіють звуковим образом слова. Такі діти відчують істотні труднощі в словесній регуляції діяльності. Тому в подальшому ми ставимо задачу дослідити особливості пізнавальної діяльності дошкільників із ЗПР методами психодіагностики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дети с задержкой психического развития / под ред. Т. А. Власовой, В. И. Лубовского, Н. А. Цыпиной. – М. : Педагогика, 1984. – 256 с.*
2. *Жаренкова Г. И. Психолого-педагогическое изучение учащихся с ЗПР в специальной школе // Дефектология. – 1981. – № 2. С. 3 – 8.*
3. *Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда. – М. : Просвещение, 1985. – 207 с.*
4. *Коненкова И. Д. Обследование речи дошкольников с задержкой психического развития. – М. : Издательство ГНОМ и Д, 2005. – 80 с.*
5. *Лебединский В. В. Нарушение психического развития в детском возрасте: [учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений] / Лебединский В. В. – [2-е изд., испр.]. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 144 с.*
6. *Лубовский В. И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. – М. : Педагогика, 1989. – 104 с.*
7. *Мальцева Е. В. Особенности нарушения речи у детей с задержкой психического развития // Дефектология, 1990. №6. – С. 10 – 18.*
8. *Омельченко И. М. Психолого-педагогические основы диагностики и формирования коммуникативной деятельности у детей дошкольного*

- віку із затримкою психічного розвитку: навчально-методичний посібник / І. М. Омельченко; Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – 185 с.
9. Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко»/ за заг.ред. Сак Т. В.– Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 304 с.
 10. Тригер Р. Д. Особенности письма детей с задержкой психического развития на начальном этапе обучения / Письмо и чтение: трудности обучения и коррекция: Учебное пособие / Под общ. ред. О. Б. Иншаковой – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2001. – С.122-134.
 11. Ульяновская У. В. Шестилетние дети с задержкой психического развития. – М. : Педагогика, 1990. – 184 с.
 12. Шевченко С. Г. Ознакомление с окружающим миром и развитие речи дошкольников с ЗПР: Пособие для дефектологов и воспитателей дошкольных учреждений. – М. : Шк. Пресса, 2005. – 80 с.